

УДК 261. 8

О. І. Луній,*здобувач кафедри історичного краєзнавства Львівського національного університету ім. І. Франка*

МІСІЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКИХ СВЯЩЕНИКІВ НА ВОЛИНІ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті розглядається місійна діяльність греко-католицького духовенства на території Західної Волині. Також висвітлюються його стосунки з представниками інших конфесій – римо-католиками та православними, а також з світською владою Другої Речі Посполитої. Аналізується вплив місіонерів на суспільну та релігійну ситуацію в краї.

Ключові слова: місії, Волинь, Греко-католицька церква, Римо-католицька церква, Чин Найсвятішого Избавителя (отці Редемптористи).

Миссии греко-католических священников на Волыни в межвоенный период

В статье рассматривается миссионерская деятельность греко-католического духовенства на территории Западной Волыни. Также освещаются его отношения с представителями других конфессий – римо-католиками и православными, а также светской властью Второй Речи Посполитой. Анализируется влияние миссионеров на общественную и религиозную ситуацию в крае.

Ключевые слова: миссии, Волинь, Греко-католическая церковь, Римско-католическая церковь, Орден Наисвятейшего Избавителя (Отцы редемптористы).

The missions of the Greek-Catholic priests in Volyn' in the interwar period

The article deals with the missionary activities of the Greek-Catholic clergy in the Western Volyn'. It also highlights their relationships with the members of other confessions – Roman Catholics and Orthodox, as well as with the Second Polish Republic government. In this article we also analyze the influence of missionaries on the social and the religious situation on this territory.

Keywords: missions, Volyn', the Greek-Catholic Church, the Roman Catholic Church, the Order of the Most Holy Redeemer (Redemptorists Fathers).

Питання місійної діяльності однієї церкви на, так званих, канонічних територіях іншої завжди викликає цілу низку непорозумінь, конфліктів та звинувачень у прозелітизмі. Адже одна сторона вважає, що інша засягає на її вірних, можливо, майно, врешті, на її значущість та можливості впливу на суспільно-політичну ситуацію в краї. З іншої сторони, кожна конфесія вважає, що її місією є нести світло своєї частоті "єдино правильної" науки тим, хто її ще не пізнав. Такі проблеми переростають у віковий протистояння.

Схожа ситуація склалася й на Волині у міжвоєнний період. На цих землях, які після Першої світової війни ввійшли до складу новоутвореної Другої Речі Посполитої, перетнулися інтереси трьох християнських церков: Православної, Римо-католицької та Греко-католицької. Дане питання недостатньо досліджене науковцями. Основна проблема полягає в тому, що представники різних конфесій висвітлюють ці події односторонньо. Так, православні науковці І. Власовський та В. Рожко вважають ці місії негативним явищем, яке руйнувало Православну церкву [4; 13].

Представники польського католицького наукового світу намагаються показати необхідність такої місійної діяльності, її виправданість для загального поєднання церков, а також для зміцнення Польської держави [21; 23]. Метою таких праць часто є бажання виправдати інколи насильницьку діяльність не так католицького кліру, як польської адміністрації.

Науковцями, які представляють Греко-католицьку церкву, питання місій на Волині практично не досліджене. Існують окремі праці про екуменічну діяльність митрополита Андрея Шептицького [5; 9], про Чин Найсвятішого Избавителя та його окремих представників [2; 3; 7]. Але праці, яка б висвітлювала церковні проблеми на цих теренах у міжвоєнний період не існує. Загалом, як влучно зазначає М. Папезинська-Турек, українська історіографія найбільше звертає увагу на роль Церкви в народотворчому процесі та формуванні національної свідомості, а не на її місійну діяльність [21, с. 277].

У цій статті ми розглянемо місійну діяльність греко-католицького духовенства на Волині, стосунки з представниками інших конфесій та основні проблеми, з якими стикалися місіонери.

На Волині найчисельнішою була Православна церква, яка підпорядковувалася Московській патріархії. До неї належало близько 1,5 млн. вірних [14, с. 35]. Проте, конфесійна ситуація на цих землях стала такою після скасування у 1875 р. російським царем унійної церкви. Серед населення цього краю ще були живі люди, які належали до Української греко-католицької церкви. Окрім цього, Галичина, на від-

міну від Волині, була густо заселена, тому люди переїжджали у пошуках кращого життя, утворюючи на нових територіях свої поселення. Тому єпископат УГКЦ бачив своїм завданням надати цим людям постійну духовну опіку, а також заопікуватися православними, які часто були позбавлені цього через нестачу священників, їх неморальність та інші причини. Також, траплялися випадки, коли з тих чи інших населених пунктів приходили делегації до греко-католицьких єпископів з проханням призначити їм священника [7, с. 30].

Для вирішення цих питань митрополит Андрей 21 вересня 1914 р. висвятив на єпископа Луцького о. д-ра Йосифа Боцяна, який мав посісти там єпископську кафедру [7, с. 31]. Проте, адміністрація Другої Речі Посполитої не допускає до Луцька ані його, ані священників УГКЦ для виконання душпастирських обов'язків. Єпископ не згодився з таким станом речей і не раз намагався посісти Луцьку кафедру. Однією з таких спроб налагодити стосунки з населенням та священнослужителями з цих теренів була його поїздка по Волині та Холмщині у 1917 р. Там владики та о. В. Матвієнко, який його супроводжував, побачили цікаву картину: люди не були настроєні вороже до греко-католиків, навпаки, запрошували служити Літургії та уділяти Святі Тайни, бо пам'ятали свої унійні корені, хоча й чувся у їхніх словах жаль через те, що “ваші священники покинули нас, коли настали переслідування, і повтікали в Галичину...” [10, с. 111]. Метою їхньої подорожі було на місці (там, де тільки зможуть доїхати) перевірити наскільки можливо вислати туди греко-католицьких священників і розпочати відправу богослужінь. Певною мірою вони їхали в незнане, бо певних вістей про ситуацію не мали. Цю подорож описав о. Матвієнко в своїх спогадах “Єпископ Йосиф Боцян на холмській і волинській Україні в 1917 р.”. На перешкоді подальшій діяльності єпископа Йосифа та його помічника стояла польська влада, яка забороняла служити Літургії та уділяти Святі Тайни, а з Ковеля їх взагалі інтернували.

Єпископу йшлося, зокрема, про євангелізаційну місію, яку мали провадити греко-католицькі священники серед православних на Волині. Ця акція мала проходити в двох напрямках – церковному та національному. Завданням також було запрошення молоді для проходження курсів, які були відкриті у Львові. Гаслом цієї діяльності стали слова Митрополита Андрея “лише релігійна єдність здатна повалити “сокальський кордон”. Для цієї справи у 1937 р. єпископ Іван Бучко ще раз спробував підняти у Ватикані питання про призначення греко-католицького єпископа на Волинь, проте ця спроба також не увінчалася успіхом [24, с. 224–225].

Незважаючи на спротив світської влади, греко-католицьке духовенство намагається провадити роботу на цих землях. Вже у 1918 р. греко-католицькі священики у Львові на зборах товариства святого Апостола Павла просили "св. Апостольський Престіл о реституованє св. Унії на тих давних землях, перепосєних мученичою кров'ю за Неї..." [11, с. 132–133]. Проте, дозволу на служіння на Волині не отримали.

До середини 20-х рр. XX ст. присутність греко-католицьких священиків на Волині була поодинокую. Лише в березні 1926 р. луцький латинський єпископ Адольф Шельонжек запросив отців Редemptористів для праці над з'єднанням церкви на Волині. Як вважає о. Стефан Йосиф, такий крок польського ординарія був викликаний тим фактом, що значна частина Редemptористів були бельгійцями, які виховувалися в західному обряді, проте, прийняли східний для створення східної гілки Чину Найсвятішого Ізбавителя. Єпископ вважав, що саме ці люди, віддані Католицькій церкві зможуть якнайкраще відповідати духу неоунії [7, с. 32–33]. Натомість, польська дослідниця Ф. Жеменюк вважає, що місії Редemptористів на Волині були організовані митрополитом Андрєєм Шептицьким [24, с. 228–229].

Вже 3 квітня 1926 р. одним із перших на Волинь відправився о. Миколай Чарнецький. Він народився у 1884 р. в с. Семаківці у родині селян. Закінчив школу в Товмачі та гімназію в Станіславові, а потім вступив до Львівської семінарії, після закінчення якої навчався в Римі. Після повернення на рідну землю 3 жовтня 1909 р. отримав свячення з рук преосвященного Григорія Хомишина. Через рік став духівником і викладачем у Станіславівській семінарії. У серпні 1919 р. вступив до монастиря отців Редemptористів в Уневі. Отець Миколай відзначався покорю, скромністю та послухом, незважаючи на свій священичий сан та на вік, він не вирізнявся серед братів-новиків [1, с. 8–71].

Щоб краще ознайомитися з ситуацією на Волині о. Миколай Чарнецький провів дві подорожі цими землями. Його супроводжував латинський священик о. Шуман. Протягом цих подорожей священик служив Божественні Літургії, проповідував. Найперше приходив до переселенців з Галичини, зокрема в Колодному, Мацієві, Горохові [7, с. 34–35].

Отож, на запрошення латинського Луцького єпископа Адольфа Шельонжека, у 1926 р. на Волинь, окрім о. Миколая Чарнецького прибули бельгійці о. Ришард Костенобль, о. Григорій Шишкович та ще двоє братів. Оселившись у Костополі, вони активно приступили до роботи. Вже з перших днів провадили реколекції для чотирьох православних монахів, які бажали приєднатися до Католицької церкви,

і зробили це 1 травня 1926 р. У цьому містечку новоприбулі священики створили свій монастир, в якому облаштували й капличку, куди щодня приходили люди на богослужіння і духовні науки. В будні дні присутніх на Літургії було близько 70 осіб, а в неділі і свята – 250 [1, с. 39]. Таке велике число вірних вимагало офіційного оформлення парафії. Проте, це бажання зіткнулося з перешкодами, які чинили польські католицькі ієрархи. Зокрема, 4 січня 1927 р. о. Миколай Чарнецький попросив дозволу луцького єпископа Адольфа Шельонжека на створення греко-католицької парафії, але отримав відмову. Крім цього ординарій поставив вимоги, щоб всі католики східного обряду належали до римо-католицьких парафій [1, с. 39] та щоб всі метричні книги, які вели місіонери, були передані пароху католицького костелу в Костополі [1, с. 106–109]. Коли Редемптористи відмовилися виконати вимоги єпископа, він почав вимагати, не зважаючи на те, що сам благословив їхнє перебування в Костополі, щоб вони знайшли собі інше місце для осідку.

Також польська адміністрація вважала, що отці-редемптористи з Галичини провадять політичну, зокрема націоналістичну діяльність. Тому вимагали, аби настоятелем монастиря в Костополі був не українець. З цієї причини управа Чину призначила настоятелем бельгійця о. Ришара Костенобля, який прибув на Волинь у січні 1927 р. Таке призначення віталось як з боку світської влади, так і з боку латинської ієрархії, яка вважала, що людина, вихована на Заході в латинській традиції не буде такою відданою справі унії в її греко-католицькому варіанті, як українці-галичани [7, с. 40–41].

Окрім цього неприємного випадку у стосунках з римо-католицьким єпископом були також і моменти співпраці. Одним з таких став лист-прохання від того ж Луцького латинського єпископа, який просив “вислати одного отця до Дубечного, бо тамтешні люди бажали уніатського священика”. Туди відправився о. Г. Шишкович. Це був страшний тиждень і люди радісно вітали прибулого місіонера, який мав забезпечити їм духовну опіку на час святкувань Великодня. До середини травня новоутворена греко-католицька парафія нараховувала близько трьох тисяч вірних. 20 травня того ж року душпастирем Дубечна було призначено о. Гроша [8, с. 175].

За прикладом Дубечна пішли і жителі с. Краска, які також прохали для себе греко-католицького священика. 15 травня 1927 р. для обслуговування цієї парафії було призначено о. М. Чарнецького. Проте, тут він зіткнувся з протидією православного єпископа та польської адміністрації. Але, “зобачивши рішучу постанову населення, польський

уряд сповістив православну церковну владу, що від тоді перестав клопотатися чисто релігійними справами, бо сам нарід повинен вибирати собі по вподобі власне віровизнання" [8, с. 176].

Незабаром за прикладом Дубечна і Краски пішли також села Фальси, Ждомишель та Клюхи [8, с. 177].

Після того, як отці-редемптористи залишили Костопіль, переїхати до Ковеля. Проте, зі зміною місця перебування не змінилася їх праця. Нове облаштування монастиря, знову відправи, проповіді, сповіді, відвідування поселень галичан. Проблемою, з якою зіткнулися оо. Редемптористи в Ковелі, стала відмова латинської курії надати їм в користування гарнізонний костел, який вже давно не використовувався римо-католиками, а стояв пустою. Звернення до світських властей також не дало позитивного результату, оскільки, як їм пояснили, все залежало від правлячого єпископа. Тоді оо. Редемптористи звернулися з проханням до Апостольської столиці за допомогою у цій справі. Тільки за сприянням Ватикану цю святиню було передано греко-католицьким священикам.

Одного з місіонерів, о. Григорія Шишковича було звинувачено в українському націоналізмі та, за наполяганням латинського єпископату, відправлено до Канади. На його місце прибув о. Василь (Всеволод) Величковський, який продовжив активне душпастирство серед переселенців з Галичини. Він, незважаючи на заборони польської адміністрації, приклався до побудови не одного храму та каплиці [1, с. 117]. В околицях Ковеля, а також і на досить віддалених від нього територіях оо. Редемптористи, йдучи від села до села, знаходили поселення греко-католиків. Серед них – села, де були створені постійні парафії: Оздютичі (парох о. Ксенофонт Кериґа), Бубнів, Рафалівка, Антонівка, а також ті населені пункти, де не було постійного духовного провodu – Володимир, Іваничі, Сілець, Колодяжне, Костопіль, Жджари, Голуби, Прив'ятка та ін. У цих місцевостях служилося найчастіше в помешканнях вірних, рідше будували каплиці [2, с. 135]. Як згадує учасник цих місій о. В. Величковський, отці їздили в різні повіти Волині, збудувати там близько 20 церков і каплиць, а також, провадили місії в рідному селі Лесі Українки – Колодяжному, де до греко-католиків приєдналися її брат Микола та його син Юрій. Там було закладено церкву св. Миколая [3, с. 91–93].

Отці-місіонери бачили своїм завданням не лише працю над приєднанням до Католицької церкви православних, але, найпершою їх метою було надання духовної опіки для переселенців з Галичини, які продавши свої мізерні клаптики на батьківщині, йшли на Волинь. На

1930 р. їх було на Волині близько 20 тисяч [6, с. 1–3]. Саме ці люди найбільше потребували опіки греко-католицького священика, адже траплялися випадки, коли вони не мали духовного проводу протягом тридцяти років, а то й півстоліття. За час свого перебування у Костополі отці “ходили від села до села, щоби служити у приватних будинках, оскільки там не було греко-католицьких церков”. За перші два роки перебування на Волині редемптористи виголосили 534 проповіді українською мовою, причастили близько 4 тисяч осіб та привернули до Католицької церкви двох священиків та коло п’яти тисяч мирян. Лише протягом 1929 р. отці здійснили 86 таких апостольських “подорожей” в села Волині, щоби нести духовну опіку тим, які потребували рідного слова та обряду [2, с. 133–134].

Проте, ці успіхи мали досить невизначене місце, оскільки юрисдикція митрополита Галицького не поширювалася на територію Волині, і своєї греко-католицької ієрархії на цих теренах не було, а вірні підпадали під юрисдикцію латинських єпископів. Тобто, ситуація складалася така сама як і з творенням неоунії. Фактично, римо-католики сприймали діяльність оо. Редемптористів як неоунійні старання. Та й о. Р. Бахталовський, один із тих, хто працював на цих землях, не робить жодної різниці між Берестейською унією, яка існувала вже більше 300 років та тією “жондовою”, як її називає Є. Пастернак [12, с. 212], яку провадили латинські єпископи у 20–30-х рр. XX ст. Він розуміє її як таку саму, що веде не з’єднаних до єдності з Апостольським престолом.

УГКЦ і далі пробувала, незважаючи на всі перепони, відправляти своїх священиків для служіння на північно-східних українських теренах. Як свідчать шематизми: у 1931–32 рр. на Волині служив о. Зенон Каленюк [17, с. 256], у 1932–33 рр. там було вже три священики – о. Василь Додик, о. Ксенофонт Кериґа та о. Зенон Каленюк (на Поліссі) [18, с. 203], а в 1935–36 рр. залишалися на цих теренах о. Василь Додик, який служив в Антонівці та “був деканом для греко-католиків переселенців на Волині в Луцькій латинській єпархії” та о. Ксенофонт Кериґа, парох в Одзютичах [19, с. 25]. Як згадувалося вище, офіційно ці парафії належали до неоунійної церкви.

Ще одним важливим фактом діяльності греко-католиків на Волині став особистий внесок митрополита Андрея, який матеріально підтримував вихідців з Волині, які навчалися в Малій духовній семінарії у Львові. Розуміючи нестачу греко-католицького священства на цих землях, молоді люди приходили до владики за підтримкою, яку й отримували [15, арк. 35–54]. Серед таких студентів були Андрій

Луцик, який писав, що “священиків так багато треба на Волинь...”, а також Тихон Козлюк, Мирон Кархут та Анатоль Куницький [15, арк. 35, 40–41, 48, 54].

Греко-католицька церква на північно-східних теренах Другої Речі Посполитої не мала свого єпископа, а священики та вірні мали підпорядковуватися латинським ієрархам, що значно ускладнювало місійну діяльність. Митрополит Андрей старався вирішити цю проблему, проте світська влада, а також латинський єпископат Польщі не дозволяли греко-католицькому ієрархові зайняти свою кафедру. Ця проблема частково була вирішена у січні 1931 р., коли на єпископа було висвячено о. Миколая Чарнецького. Його призначили титулярним єпископом Лебедос та Апостольським Візитатором для католиків візантійсько-слов'янського обряду на Волині. Також в документі Ватикану про це призначення Миколая Чарнецького називають священиком візантійсько-слов'янського обряду (*ritus byzantini-slavici*) [22, с. 555]. Проте, таке призначення не давало йому реальної влади приймати будь-які рішення, а з найменшим проханням у справах віри мав звертатися до латинського ординарія. Новопризначений єпископ намагався найперше покращити духовну опіку для вірних через реколекції, які влаштовував для священиків східного обряду, сам їх проводив та давав практичні поради [1, с. 156–157, 193].

Після свячень, які відбулися в Римі, владика повернувся на Волинь, де зустрівся з новими труднощами. Найперше, польська преса розгорнула кампанію проти того, що Апостольська столиця прислала “українця на східні креси”. Також позицію спротиву зайняв й міністр віросповідань, який не прийняв владика [7, с. 71–73]. А о. Г. Шишкович – один із оо. Редemptористів, які працювали на Волині згадує, що після призначення єпископа Миколая Чарнецького Апостольським Візитатором для католиків візантійсько-слов'янського обряду, “він став предметом ненависти й переслідування зо сторони в'їдливих нез'єдинених”, а згодом один “нез'єдинений пішов за ним і намагався його втопити” [20, с. 306–307].

Після повернення на Волинь єпископ Чарнецький активно береться до роботи: відвідує парафії, служить, проповідує, а також викладає у семінарії східного обряду в Дубно. Студентом цієї семінарії був і галичанин Сергій Ковч, син о. Омеляна Ковча, який у 1935 році вступив туди і навчався до початку Другої світової війни у 1939 р. [16, арк. 35–36].

Як зазначає Ф. Жеменюк, після того, як Миколая Чарнецького було призначено Апостольським візитатором для візантійсько-слов'янського обряду, на теренах, охоплених неоунійною акцією Римо-католицької

церкви стали все частіше з'являтися греко-католицькі священники, монахи, які ставали душпастирями для новоз'єдиненого населення Волині, Холмщини та Підляшшя. Окрім духовної вони також провадили й українізаційну роботу серед своєї пастви [23, с. 228–229].

Загалом, за час перебування греко-католицьких священників на території Волині, там зросла національна свідомість українського населення. Результатом їх діяльності став також перехід значної кількості вірних *de iure* на візантійсько-слов'янський обряд неоунійної церкви, але *de facto* до Української греко-католицької церкви [23, с. 230].

Наслідками місій греко-католицьких священників на Волині було, найперше, забезпечення духовних потреб переселенців з Галичини. Також вони активно працювали над ідеєю з'єднання церков, що вилилося в приєднанні частини вірних Православної церкви в Польщі до Католицької церкви як в її греко-католицькому варіанті, так і в візантійсько-слов'янському (неоунійному). Також своєю присутністю на Волині греко-католики заявили про своє історичне право бути присутніми на цих землях.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бахталовський, Р. Апостол з'єдинення наших часів: спогади (про Слугу Божого Владику Миколая Чарнецького) / Р. Бахталовський. – Львів : Добра книжка, 2001. – 224 с.
2. Бубній, М. Редемптористи візантійсько-українського обряду у Львівській митрополії УГКЦ в 1913–1939 роках / М. Бубній. – Львів, 2003. – 243 с.
3. Величковський, В. В. Мої життєві спомини / В. В. Величковський // Василь Всеволод Величковський, ЧНІ: Єпископ – ісповідник. – Йорктон, 1975. – С. 186–193.
4. Власовський, І. Нарис історії Української Православної Церкви. – Т. IV – Ч. II / І. Власовський. – Нью-Йорк, 1966. – 416 с.
5. Гриньох, І. Слуга Божий Андрей – благовісник єдності / І. Гриньох. – Мюнхен, 1961. – 221 с.
6. Емігранти на Волинь // Львівські Архиєпархіяльні Відомости. – 1930. – Ч. IV. – С. 41–43.
7. Йосиф, С. Николай Чернецький Ч. Н. І. : єпископ-ісповідник / С. Йосиф. – Йорктон, 1980. – 281 с.
8. Курилас, Б. Оо. Редемптористи на Волині / Б. Курилас // Ювілейна книга Оо. Редемптористів східного обряду. – Йорктон, 1956. – С. 171–179.
9. Ленчик, В. Ідея Церковної Єдності у Митрополита Шептицького / В. Ленчик // Богословія. – 1971. – С. 175–201.
10. Матвієнко, В. Єпископ Йосиф Боцян на Холмській і Волинській Україні в 1917 р. / В. Матвієнко // Богословія. – 1927. – С. 109–120.

11. Нива. – 1918. – Ч. 4. – С. 132–133.
12. Пастернак, Є. Нарис історії Холмщини і Підляшшя (новіші часи) / Є. Пастернак. – Вінніпег; Торонто, 1989. – 466 с.
13. Рожко, В. Нарис історії Православної Церкви на Волині: історико-краєзнавчий нарис / В. Рожко. – Луцьк : Медіа, 2001. – 672 с.
14. Савчук, Б. За Українську Церкву. Національно-церковний рух на Волині у 20–30 роки XX ст. /Б. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. – 116 с.
15. ЦДІАЛ, ф. 408. Греко-Католицький митрополичий ординаріат, м. Львів, 1531–1945, оп. 1, спр. 289.
16. ЦДІАЛ, ф. 408, оп. 1, спр. 726.
17. Шематизм греко-католицького духовенства Львівської Архиепархії. 1931–32 рр.
18. Шематизм греко-католицького духовенства Львівської Архиепархії. 1932–33 рр.
19. Шематизм греко-католицького духовенства Львівської Архиепархії. 1935–36 рр.
20. Шишкович, Г. Мій спомин про Преосв. Николая Чарнецького ЧНІ / Г. Шишкович // Ювілейна книга Оо. Редemptористів східнього обряду. – Йорктон, 1956. – С. 303–309.
21. Papierzyńska-Turek, M. Grekokatolicyzm i prawosławie jako wyznaczniki tożsamości narodowej w świetle ukraińskiej historiografii i myśli politycznej // Варшавські українознавчі зошити. – Варшава, 1997. – № 4–5. – С. 277–290.
22. Provisio Ecclesiae Lebediensis in persona Nikolai Czarnieckij // Documenta pontificum Romanorum historiam Ucrainae illustrantia (1075–953) / A. Welykyj, OSBM. – Romae, 1954. – voll. II. – С. 555.
23. Rzemieniuk, F. Kościół Katolicki obrządku bizantyjsko-słowiańskiego (neounia) / F. Rzemieniuk. – Lublin, 1999. – 372 s.
24. Rzemieniuk, F. Stosunek grekokatolickiego duchowieństwa do postanowień Konkordatu w okresie II Rzeczypospolitej (1918–1939) / F. Rzemieniuk. – Siedlce, 2004. – 384 s.